

הרב חננאל אתרוג

החינוך הטבעי

ג. תורת בקרבם
ד. חינוך של ענוה

פתיחה
א. ילד בעקבות הוריו
ב. קץ הגלות

פתיחה

חינוך הוא משימת דורנו. אנו משתדלים לרתום לשורותיו את טובי הכוחות, וטובי הכוחות רואים בחינוך את המקום בו הם יותר נצרכים, בו האומה זקוקה להם. חינוך הוא אחת הסוגיות היותר מעסיקות כל בית בישראל ותפילות דמע רבות נלחשות להצלחתו.

היינו מצפים למצוא בחז"ל ובפוסקים התייחסות רחבת היקף לחינוך אך אין הדבר כך. בכל מסכתות הש"ס אין אחת שהיא "מסכת חינוך". ניתן ללמוד מהש"ס ומדברי הפוסקים עקרונות והדרכות חינוכיות רבות - אך מבחינת המאסה - הנושא נראה כשולי. יש הרבה יותר חומר על הלכות חנוכה ופורים, מיגו ועל קים ליה בדרבה מיניה - מבהלכות חינוך (להכרתי הדלה).

נעלה עוד בקודש ונתפלא לראות שמן התורה כלל איננו מצוים לחנך. מצוות חינוך היא מצווה דרבנן¹, מצווה קדומה מאד, אולי מימות משה רבינו ע"ה, אך לא מדאורייתא. כל מוני המצוות לא הכלילו את החינוך במניין המצוות. גם המצווה דרבנן אינה מקבילה למפעל החינוכי שלנו. גדר החיוב הוא להרגיל ילדים בקיום מצוות עוד לפני שהגיעו לגיל מצוות. ביום בת המצווה אצל הבנות פוקע חיוב החינוך, וביום בר המצווה אצל הבנים. בחיינו שלנו - הבעיות החינוכיות הגדולות מתעוררות רק בגיל זה.

כל המערכת החינוכית הענפה, התיאוריות והאסיפות, השיעורים וההדרכות, המפעלים וההפעלות - אינם כלולים במצוות חינוך ולפחות לא באופן ישיר.

תמיהה גדולה ותשובה פשוטה - הבעיה החינוכית היא הבעיה של דורנו, וליתר דיוק - של קהל הקדוש הנאמן לדי אלוקי ישראל ולתורתו, ונאמן גם לעמו ומדינתו.

א. ילד בעקבות הוריו

כשילד גדל לתוך ובתוך מבנה חיים ברור ועקרוני הוא רוצה ושואף להשתייך למבנה חיים זה. כשמסגרות חיינו מקרינות שמחה והזדהות

¹ נזיר, כ"ט ע"א.

בדרך חייהם, כשהוריו, שכניו, וכל קהילתו מבטאים באומר חייהם נאמנות עמוקה לערכיהם ועקרונותיהם, כשמשמעות החיים אינה מגומגמת ומבולבלת אלא חיה ורעננה ומעניקה לנאמניה כוחות יצירה ופריחה - הרי שילדים מתמלאים בהערצת אהבה למבוגרים וחולמים כל חייהם על היום בו יוכלו גם הם להיות כהוריהם.

בכל מרחבי ההיסטוריה ובכל השתלשלות הדורות - ילדים ממשיכים ללכת בדרך אבותיהם. ילדי האנגלים גדלים להיות אנגלים כבר אלף שנים. ילדי ההודים גדלים להיות הודים כבר אלפי שנים. שלל דתות, תרבויות ודרכי חיים עלו על במת האנושות והן התקיימו לאורך זמן. אסקימואים גידלו אסקימואים ושבטי ציידים אינדיאנים הנחילו לבניהם את דרך הצייד. האבות דבקו בדרכם רק בגלל שהיא נתנה להם סיבות לדבוק בה, ואותן סיבות שכנעו גם את בניהם.

משברים חינוכיים רחבי היקף הם הרבה יותר גרועים מבעיה חינוכית כשלעצמה, הם ביטוי לכך שהדרך שבקה חיים. משברים חינוכיים הם סדקים המלמדים שהיסודות מתפוררים, שגם המבוגרים כבר לא שמחים בדרכם. כשאבות לא מצליחים להוביל את בניהם בדרך המסורה - סימן הוא שלדרך זו כבר אין יותר זכות קיום, שאין היא מסוגלת לפרנס את בעליה. אויבים חיצוניים ירגישו שלשכן כבר אין יותר רצון להתמודד על צורת החיים המיוחדת שלו והם ינסו להשתלט, כך עוברות אומות מן העולם.

אין להצטער על כך - אפילו יש לשמוח. "למה נקרא שמם אומות העולם? שהם עוברים מן העולם"².

שבעים שרים יש בשמים ושבעים האומות מבטאים אותם³. לכל אומה יש מהות רוחנית, גוון משפע הצבעים המגלים את שם ד'. כליונה של אומה הוא בעצם הצלחתה היותר גדולה. האומה הוציאה לפועל את כל העצמה שהייתה גלומה בה, היא אמרה את דברה במלאות. כל ברכתה הגנוזה התממשה במציאות ומכאן ואילך היא מיותרת. ההיסטוריה ממשיכה ובזכותה היא ממשיכה "שעוברות מן העולם", אין בכך טרגדיה זו הייתה התוכנית המקורית. התווים שלה בסימפונייה האנושית הופקו במלואם ועתה היא מפנה מקומה לאחרים שיוסיפו את שלהם. אט-אט מתפתחת לה מנגינת החיים, ושירת האדם הולכת ומצטלצלת. הכאב הסובייקטיבי גדול כשתרבות הולכת ונעלמת אך האמת תורה דרכה. אין תרבות, דת או מסגרת לאומית שקיימת לעד. מי מאריכה ימים ומי מקצרת, יש שנעלמת בדממה ויש החוגרת את שארית כוחותיה ומנסה להמשיך ולשרוד עוד ועוד אך האבק מכסה את

² ירושלמי, שביעית פ"ה, ה"ד.

³ תנחומא משפטים ס"י י"ז.

כולם, את התרבויות הגדולות את האימפריות שפעם נראות היו כבלתי מנוצחות. כולם נגעו בקטעים מן האמת הכוללת, בפירוורים מהנצח ולכן שיני הזמן יוכלו להם. רק עם אחד חי וקיים, זכרו לנצח. רק עם אחד נושא על שכמו ובעומק ליבו את משא הנצח ולעד לא ייפול במסע הנצח.

ב. קץ הגלות

בימיה האחרונים הייתה סבתי מורתי ז"ל מאושפזת בבית חולים גריאטרי איתה היו מאושפזות נשים נוספות שחייהן היו מלאי עושר רוחני ומשמעות, למדניות ובעלות חסד. תהליך הפרידה שלהן מהעולם היה כואב ועגום. מחלות הזקנה פגעו בעצמאותן ובהכרתן. נשים שכל חייהן העניקו ותמכו נזקקו לתמיכת אחרים. היה עלי לעבור הכנה רוחנית ולגייס כוחות נפש קודם שזוכה הייתי לבקר את סבתי ע"ה וכאב גדול לופת את ליבי. באחד הימים הבחנתי בשיר שהודבק על הקיר, בשיר מבקשת אישה קשישה בערוב ימיה שזיכרונותינו עליה לא יהיו זיכרונות הרגעים הקשים, היא רוצה שזכור דווקא את השנים היפות בהן דמותה האירה והקרינה, שכך תישאר בליבנו. השיר היה בעבורי מתנה ממרום, הוא רומם אותי והעניק לי מבט אחר. מכוחו הייתי מסוגל להסתכל על הרגעים הקשים באופן הרבה יותר שלו. המוות הארוך והזוחל שוב לא איים על זיכרונותיי האהובים על סבתי ז"ל. היה קל לי לראות את המוות כמעבר הנשמה לצורת חיים טהורה עליונה יותר לאין ערוך. יכולותיו של הגוף להופיע חיים הן מוגבלות והוא ממצה את עצמו. מתוך כך הוא הולך ונהיה למיותר וככל שהוא מיותר יותר כך הוא נמאס וחסר ערך. בתוך כל כאב הפרידה, עלינו לזכור את יופי החיים שהתגלו דרך גוף זה.

כך היא גם תקופת הגלות. אנו פגשנו את תקופת הגלות בימיה האחרונים. היה תפקיד לגלות ולכן היא באה לעולם. פרק זמן כואב, איום ומתמשך חי ישראל בגלות עד שבא הקץ. משאין הגלות נצרכת שוב אין לה זכות קיום. הגלות, שתמיד הייתה קשה ומעליבה הולכת ונמאסת ולובשת צורה מחפירה יותר ויותר⁴, עד שיותר היא בלתי נסבלת. האנטישמיות המודרנית עולה וגואה עד לשיא המפלצתי בשחור ליל השואה. גם במימד הרוח לובשת הגלות פנים שקשה להתבונן בהם ולקראת סיומה נוצר משבר חינוכי עמוק - מהעמוקים שידעה כנסת ישראל, ורבים מבני עמנו נוטשים את דרך התורה והמצוות.

בל ניתן לסוף זה להסתיר מעינינו את כל ימי משך הגלות. כאותה ישישה שבשיר, עומדת כנסת ישראל ודורשת, תובעת מאיתנו לרומם מבט ולזכור אותה קודם שהחלה הקריסה הרוחנית הגדולה. אין כוונתי

⁴ אורות עמי י".

לגדודי תלמידי החכמים שעמדו לישראל בימי עוניו ומרדו - לאמוראים ולסבוראים, לגאונים, לראשונים ולאחרונים - לכל אותם קדושי עליון רועי עדר ישראל. אני מנסה להישיר מבט דווקא אל רבבות עמך בית ישראל בכל ארצות פזוריהם, תחת שלטון רומי ותחת שלטון ספרד, הסובלים ממשטר מוסלמי עוין ומחברה נוצרית חדורת שנאה. מחיר כבד נאלץ לשלם יהודי כדי להמשיך ולחיות כיהודי,

"הבט משמים וראה כי היינו לעג וקלס בגויים, נחשבנו כצאן לטבח יובל, להרוג ולאבד, למכה ולחרפה, נא אל תשכחנו".

(סליחות ליום שני וחמישי)

מעבר לרחוב נשקפו בני דתות הכוזב והם שולטים בעולם הזה ובמנעמיו, ולמרות כל מצוקת החיים הכבדה לא עלה על ליבם של ישראל לעזוב את דרך אבותם. בודדים, נדירים מפורעים עברו אל הצד האחר, אך הדבר היה רחוק מאד מאד מתופעה. הבית והקהילה הקרינו עוצמת חיים כבירה שוידאה לילדים כי טובה תורת ישראל מכל מנעמי העולם. דורות על גבי דורות, בכל הגלויות כולם בחרו הילדים ללכת בדרך אבותם על אף המחיר הכבד שדרך זו תדרוש מהם. כנסת ישראל בימי ענייה ומרודיה, בימי ריחוקה מארץ חייה, נתנה מספיק כוח לבניה ובנותיה. אנשים פשוטים ונשים רגילות - הצליחו להנחיל לילדיהם את ההכרה שמרורי הגלות הם מחיר זול מאד ביחס לתמורה - לחיות חיים של תורה. אב העביר לבנו, אם לבתה והבנים לבניהם אחריהם. דורות הגלות הצליחו במשימה העל אנושית, וכשעם ישראל מתנער מעפרו וקם לתחייה הוא מקבל את פיקדון הקודש - משמר התורה והמצווה. לא היו בעיות חינוכיות אקוטיות - כלליות במשך ימי הגלות.

מראשיתה נולדה הגלות כדי למות, מתחילתה לא רצינו בה לנצח. גזרה החכמה האלוקית שהגלות היא שתכפר ותחלץ אותנו משבי החטאים הגורמים את הגלות - וכל ימי קיומה ציפינו לסיומה. סופה המעליב הוא תוצאה של מיצויה. מדרגת חיים חדשה דופקת בשער, מדרגת חיים שתפוצץ את גדרי הגלות מתוך תביעה לחיים שלמים ועליונים.

ג. תורתי בקרבם

שב ישראל לארצו, עם ישראל הולך וניטע על אדמתו וכל זה מלווה בתהליכים רוחניים מסובכים וכואבים. אבות מתקשים בהנחלת התורה הכתובה והמסורה לבניהם, בעיות חינוכיות. ככל שנתבונן עמוק יותר כך נבין יותר את פשר המשבר ונרכוש כלים שיסייעו בדינו.

תחיית האומה, הקמת מדינת ישראל והתגבשות החיים הלאומיים אינם מאורעות פוליטיים ריאליים גרידא, הם ביטוי להתרחשות הרבה יותר פנימית ונרחבת. "כיוון שארץ ישראל נותנת פירותיה בעין יפה -

אין לך קץ מגולה מזה"⁵. הקץ איננו שפע פירות וירקות משובחים, לא זה חזון הנביאים, לא לשם כך עבר ישראל גלות ארוכה ומיוסרת. התחייה החקלאית היא רק הגילוי של הקץ, הסימן החיצוני לדבר אליו אנו עורגים באמת.

מהו קץ זה? אלפי השנים שעם ישראל חי בהם הלכו ובנו מדרגה נשמתית שיש בה את היכולת הסגולית לחיות את חזון הנביאים במלוא שעור קומתו. "אין בן דוד בא עד שיכלו נשמות שבגוף"⁶. יכלו נשמות המוגבלות ליכולת החיים שהגוף מסוגל לתת להם, הנשמות שמאפשרות את בואו של בן דוד הן נשמות שהגוף אינו אוזק אותם במסגרו. נשמות שחיות כאן בעולם הזה את כל הרוממות הנשמתית, את מחשבתם של ישראל שקדמה לכל. עוצמת החיים הנולדת בדורות התחיה היא כזו שעדיין איננו יודעים איך היא תיראה, אסור לנו לנסות ולהשוות אותה לכל דבר שאנו מכירים.

חטא כבד נחטא, אם נבוא ונכפה בכוח על הדור דרכי התנהגות שהיו נכונים לדורות פחות נעלים. גדולתו של דור איננה ניכרת תמיד במבט ראשון. רבים בדור זה מיואשים, בעיקר מעצמם. כל זה איננו נובע מקטנות ואטימות.

שורש הבעיה הוא חוסר המודעות לכך שתביעת חיים חדשה לגמרי עומדת ודופקת על שערי ליבנו, מבקשת למלא אותם. וכך אומר לנו הנביא:

"הנה ימים באים נאם ד' וְכָרַתִּי אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת בֵּית יְהוּדָה בְּרִית חֲדָשָׁה: לֹא כִבְרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתֵם בְּיַם הַחַיִּי וְאֲנִי בְּעֵלְתִּי בָּם נֹאם ד': כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרַת אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם נֹאם ד' נִתַּתִּי אֶת תּוֹרַתִּי בְּקֶרֶבְךָ וְעַל לִבְךָ אֶכְתַּבְנָה וְהָיִיתִי לָהֶם לֹא-לְהִים וְהָמָּה יִהְיוּ לִי לְעָם: וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו לֵאמֹר דַּעוּ אֶת ד' כִּי כֹלֵם יִדְעוּ אוֹתִי לְמַקְטָנִם וְעַד גְּדוּלָּם נֹאם ד' כִּי אֶסְלַח לְעוֹנֵם וְלִחַטְאֵתָם לֹא אֶזְכֹּר עוֹד."

(ירמיה ל"א, ל"ג)

לא ילמדו איש את רעהו כי לא יהיה צורך ללמוד את ד'. הקשר לשם ד' לא יהיה תוכן לימודי המקבל אינפורמציה מן החוץ, הוא יהיה מקורי, מעצם הבעת החיים, כדברי הנביא:

⁵ סנהדרין צ"ח, ע"א.

⁶ יבמות ס"ב, ע"א, אורות הקדש ח"ב, עמ' שפ"ו ואורות הקדש ח"ג, עמ' שס"ח.

"וְהָיָה אַחֲרַי כֵּן אֲשַׁפּוֹדְךָ אֶת רוּחִי עַל כָּל בֶּשֶׂר וְנִבְּאוּ בְּנֵיכֶם וּבְנֵיכֶם זְקֵנֵיכֶם חֲלֻמוֹת יַחְלֹמוּן בַּחֲוִירֵיכֶם חֲזִינוֹת יֵרְאוּ: וְגַם עַל הָעֲבָדִים וְעַל הַשְּׁפָחוֹת בְּיָמֵים הַהֵמָּה אֲשַׁפּוֹדְךָ אֶת רוּחִי".

(יואל ג' א'-ב')

דורות התחיה, מבטיח הנביא, יתמלאו בערגה עמוקה:
 "הֲנָה יָמִים בָּאִים נֹאֵם ד' אֶ-לֹהִים וְהִשְׁלַחְתִּי רָעַב בְּאֶרֶץ לֹא רָעַב לְלֶחֶם וְלֹא צָמָא לְמַיִם כִּי אִם לִשְׁמֹעַ אֶת דְּבָרֵי ד'".

(עמוס ח', י"א)

אך הרעב הגדול לא במהרה יבוא על סיפוקו:
 "וְנָעוּ מַיִם עַד יָם וּמִצְפּוֹן וְעַד מִזְרַח יִשׁוּטְטוּ לְבַקֵּשׁ אֶת דְּבַר ד'
 וְלֹא יִמְצְאוּ: כִּי־הוּא תִתְעַלְפֶּנָּה הַבְּתוּלֹת הַיְּפוֹת וְהַבְּחוּרִים בְּצָמָא".

(שם, י"ב-י"ג)

תורה מונחת בקרן זוית, כל הרוצה ליטול- יבוא ויטול- מדוע "לא ימצאון" למה יגיעו "הבתולות היפות והבחורים" עד שערי מוות? טול ספר מארון הספרים והרווה צימאונך! אלא שהצמא יהיה צמא לתורה ברום תפארתה, לתורה שלא רק מלמדת איך להתנהג בחיים אלא יוצרת את החיים. דבר ד' אותו ישוטטו כולם לבקש יהיה תורה שההסתכלות בה מעניקה יכולת לברוא עולמות. "איסתכל באורייתא וברא עלמא"⁷. תורה פחותה מזו לא תעניק רוויה. "ונעו מיס עד ים ומצפון ועד מזרח", יבקשו רוח ואמת בכל הגלובוס ולא יוכלו להאמין שהכל צפון כאן בתורה המונחלת והמסורה מדור לדור. זהו דור שעתיד לגדול ולהיות גדול יותר מכל הדורות שקדמו לו. וכך כתב רואה האורות:

"הננו שואפים לקום לתחיה באותו הגודל של אבותינו ולהיות עוד גדולים ונישאים מהם".

(אורות התחיה עמ' נ"ה, פסקה ה')

"בניהם עתידים להיות נביאים מהמדרגה היותר עליונה, ממדרגתו של משה רבינו ומזהירא עלאה באדם הראשון, עץ החיים כולו בכל עומק טובו יתגלה בהם ועל ידם".

(אורות הקדש ח"ב, עמ' רח"ץ)

אך דווקא הגודל הנשמתי של הדור יתבע ממנו דרך ארוכה ומסובכת עד שיוכל להבין את עצמו, עד שירד לפשר מכאוביו, עד שיקומו לעדר ישראל רועים נאמנים ויגולו עיניו להביט נפלאות מתורתך. דומים המחנכים בדור זה לגנן שפקעות נטמנו בגנו ואין הוא יודע מה הפרח העתיד לפרוח מתוכם. מה טיפול דורשות פקעות אלו, מה כמות

⁷ זוהר, תרומה דף קס"א, ע"א.

המים הנכונה, קור מזיק או מועיל, באילו חומרים צריך לדשן, אילו מחלות עלולות להתפתח וכיצד לרפא אותם? הוא רק יודע שתפקידו לעזור להם לצמוח ולפרוח.

זה עומק הרז של הבעיות החינוכיות שאנו מתמודדים איתם. נכון שיש מסביב תרבויות של ייאוש וזימה, נכון שתרבויות אלו נגישות מאד וזמינות, אך לא זה עומק השבר. אדם בריא מוקף ומותקף במיליוני נגיפים, אך כל עוד הוא בריא אין לו לדאוג - מערכת החיסון מספיק עוצמתית כדי להדוף את כל ההתקפות בעודן באיבן. גוף בריא מזהה בוודאות מי בעדו ומי נגדו ויש לו את היכולת להילחם באויביו. המצוקה הגדולה של דורנו היא חוסר האמון בגדולתו, וליתר דיוק חוסר זיהוי גדולתו. זה דור שברובו לא מעלה על דעתו עד כמה מרוממת היא סגולתו, עד כמה אדירה ואמיתית היא תביעתו לחיי קדש:

"השאיפה לרוח הקודש עליון, רוח הקדש המתדמה לרוח גיבורים אזורי כוח אלוקים שהיה לנו בימים מקדם, בעת אשר הכירה האומה את עצמה בגלוי, היא מתגברת והולכת".

(אורות התחיה עמ' ס"א פסקה ז')

יש ודברים שנראה כאילו הם עדות לחולשות, הם בעצם ביטוי מסובך של גודל שאינו מוכר ולא ידוע:

"דרך הזרמתה היא פורצת גדרים, היא מוחקת צורות של תמימות רגילה ומאבדת ע"י זה אוצרות חיים נשגבים... אבל אין זה כי אם מעבר".

⁸(שם)

הגאולה המעשית היא רק הביטוי הגשמי לתחיית הקודש:

"אופייה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה אנו חשים ומרגישים היא בתוכיותה של כנסת ישראל... אינה מכרת עדיין את עומק הישות העליונה שהיא כל יסוד תקומתה... הכול הוא אור ד' בכבודו. אבל לא היא ולא העולם מכיר זה בבליטה" (= באופן בולט, בבהירות).

(אורות התחייה עמ' ע"ט, פסקה ל"ב)

נערים ונערות העוברים מצוקות רוחניות קשות ומוגדרים כ"בעיות חינוכיות" הם, פעמים רבות, דווקא ילדים בעלי עדינות. קשה לרוחם לסבול את המציאות כפי שהיא והם מסתבכים, כושלים ועלולים לרדת חס ושלום לעמקי פי פחת. לבי לבי להורי אותם נערים ונערות, הם העניקו לבניהם את החינוך היותר טוב, השקיעו בהם את מלוא תשומת הלב והנה כל פרי חייהם מתמקמק לעיניהם, רדופי האשמות עצמיות,

⁸ עיין שם עמ' פ"ז פסקה נ"ב.

הולכים וליבם קרוע. הסיבוכים אינם מלמדים מאומה על מחדל וכישלון, הם מלמדים שלדור האבות אין את הידע כיצד לנהל את דור הבנים.

מה יעשו הגננים שבמשל? מה נעשה אנו בנמשל? האם נרים ידיים בייאוש?

אלוקים הפקיד בידינו את ילדינו, ומתוך שאין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו⁹, אנו בטוחים שאנו מסוגלים לעמוד במשימה זו.

ד. חינוך של ענוה

ישועת הדור תקודם, ראש לכל, ע"י:

"עבודת צדיקים מלאי חסד עליון, המגלים בהגיון ליבם וחישת נשמתם את אוצר הטוב הגנוז בסגולת הסגולה של חיי ישראל".

(אורות הקדש ח"ב, עמי רח"ץ)

"גדולי קדושי עולם יכירו את הרז ויצדיקו קודש. הם בתומתם העליונה, יחברו את תורת הבנים לשיחת האבות... ותורה מעוטרת בכל הוד ובכל גבורה בכל חן ובכל תפארה, תתגלה להיות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו".

(אורות התחיה עמ' ס"ו, פסקה י"ד)

אשרי חלקו של כל אשר יבנה בתוכו שאיפת אמת להיות מאותם "צדיקים מלאי חסד עליון", "גדולי קדושי עולם", זה חלקם של יחידי יחידים וקרואים כולנו לתמוך בבניין התורה, לאפשר תקומתם של אותם מורמים מעם. אך לא זה כל תפקידינו, אנו נצליח להיות למחנכים כפי התמלאותנו באהבה ואמונה לדור. כאותו גן היודע רק שפרח יפהפה נדיר ויקר עתיד לגדול מהפקעת והוא יהיה דרוך, קשוב ומרוכז, יעשה כל שביכולתו להיות רגיש ומקשיב.

מחנך יבחן לפי אמונתו שהגודל של הדור אינו רק אגדה הכתובה בספרים, ככל שאמונתנו בתלמידים תגדל, ככל שיותר נאמין שאכן דור מלא שאיפת קדש לפנינו, גם כשיראה כאילו התלמידים עושים כל מאמץ לשכנע שאין זה כך, כך יהיה לנו קל יותר לאהוב אותם. וככל שנאהב אותם יותר כך נוכל להעמיק ולהשריש את אמונתנו בהם. התנאי היסודי הוא לזכור שגם אנחנו, המחנכים, חלק מאותו דור. אדם אינו יכול להאמין באחר אם אינו מאמין בעצמו, לא יוכל לאהוב, אם לא יאהב את עצמו.

מחנך בדור זה חייב לעטור עצמו בעטרת ענוה, להשיל נעליו מעל רגליו, לדעת בפני מי הוא עומד.

⁹ עבודה זרה ג', ע"א.

להוביל את דורות התחייה "להביא אורה עליונה זו לעולם", לא די ב"עבודת צדיקים מלאי חסד עליון", צריך לצרף גם "המון קשור בקדושת אבות, במורשה קהילת יעקב, שואף לנקודת חייו בכל מאוּדו, מתפחד ומצטער על כל ההרס, מתמקמק מפרצת הגדרים, חוגר כוחו לאשר ולקיים כל משפט כתוב באמונת אומן"¹⁰.

המון קשור בקדושת אבות המצטער על כל ההרס הרוחני וגם מתפחד ממנו. לא קל בכלל לאותו המון שקולו כקול שדי. הוא מתמקמק מפרצת הגדרים אך נלחם ומצליח לחגור כוחו. הוא מצליח לאסוף כוחותיו ולרכזם, הוא "מאשר" גם במובן של אישור וגם במובן של אושר. הוא מגלה את האושר הטמון בתורה ובאומר חייו הוא מוכיח שהתורה הכתובה והמסורה, תורה שנראה כאילו נדחת חלילה לקרן זוּוית, היא תורת אמת והתחייה תחיית אמת.

"לאשר ולקיים כל משפט כתוב באמונת אומן" - המון המאמין גם בדברי הנביאים ובהתגשמותם בחיינו. המון היודע שהתורה העתיקה היא התורה הכי חדשה, הכי חיה והכי אמיתית.

כל שאנו יודעים הוא שאוצרות פז אצורים בידינו. בחיל וברעדה על הזכות הגדולה ניגש למלאכת הקודש. באהבת אמת ובאמונה שלמה, ועל הכל בענווה שמלמדת אותנו להקשיב ולהקשיב, לא למעוך ולא לרדות, לא לכפות ולא ללחוץ. למחנכים כאלו אנו נדרשים, להורים כאלו אנו מתפללים שנהיה.

¹⁰ אורות הקודש ח"ב, עמ' רח"ץ.